

PAPER DETAILS

TITLE: Erken Dönemlerden Yakın Geçmişe Kadar Açe Alimlerine Kısa Bir Bakış

AUTHORS: Mehmet ÖZAY

PAGES: 237-254

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/162753>

Erken Dönemlerden Yakın Geçmişe Kadar Açe Âlimlerine Kısa Bir Bakış

Dr. Mehmet ÖZAY*

Özet

Bu çalışmada, Malay toplumunun ve Güneydoğu Asya'nın diğer topluluklarının İslâmlaşmasında ki önemi ile dikkat çeken Açe'de, kadim dönemlerden görece yakın geçmişe kadar önem arz eden âlimlerle ilgili genel bilgi verilecektir.

Sumatra Adası'nın kuzeyinde yer alan Açe'de yaşamış olan âlimler ile ilgili olarak Türkçe kaynaklarda, sınırlı malumatın bulunması böyle bir metnin kaleme alınmasını zorunlu kıldı. XVII. yüzyılda yaşamış olan dört büyük âlimin -Hamza Fansurî, Şemseddin Sumatranî, Nureddin er-Ranirî ve Abdurrauf es-Singkili- yanı sıra, farklı dönemlerde Açe'ye gelerek hizmet etmiş, yerli âlimlerin yetişmesine önemli katkılarda bulunmuş, dinî eğitim kurumlarının açılmasına vesile olmuş âlimler kadar, zamanla Açeli ve Takimadalar'ın farklı bölgelerinden Açe'ye gelerek öğrenim gören âlimler kısa da olsa tanıtılacaktır.

Bu vesile ile, Açe bölgesinde kurulan çeşitli sultanlıklara ve İslâm âlimlerinin bu sultanlıklara gelişi, verdikleri eserler, eğitim çalışmaları, dönemin yönetim çevreleri ile kurdukları ilişkilere değinilecektir.

Anahtar Kelimeler: Açe, Samudra-Pasai, İslâm, Açe Dârüsselam Sultanlığı, Güneydoğu Asya.

Abstract

Aceh is known as a region which has become historically a place where Islam was introduced and expanded to not only Malay society but also the whole Southeast Asian societies. The present study mainly aims to give brief information about the works, educational activities, relations with the rulers of the Islamic scholars who paid a visit relatively short time or got education in Islamic schools in Aceh from the very early ages until the relatively near past.

The main reason to write this article is that there is not much information about the Islamic scholars who lived in Aceh, in the northern tip of Sumatra Island in Turkish sources. Beyond the four well-known Islamic scholars -Hamzah Fansurî, Syamsuddin Sumatranî, Nureddin ar-Ranirî ve Abdurrauf as-Singkili- who lived in Aceh in around 17th century, some other scholars who came to Aceh in various eras contributed to developed Islam in the region. The paper includes the Islamic sultanates throughout the history in Aceh in terms of the religious scholars lives.

Key Words: Aceh, Samudra Pasai, Islam, Southeast Asia, Aceh Darussalam Sultanate.

Güneydoğu Asya ülkelerinden Endonezya, Malezya, Bruney'de nüfusunun çoğunluğunu meydana getiren; Singapur, Filipinler, Tayland ve Burma gibi ülkelerin bazı bölgelerinde ise azınlık konumunda yaşayan ve toplam 350 milyonluk bir nüfusu oluşturan Malay ırkının İslâmlaşması sadece dinî bir hadise değil,

* IAIN Ar-Raniri ve Şah Kuala Üniversitesi Öğretim Üyesi (Banda Açe).

aynı zamanda, bu ırkın tarihsel varlığı ve bütünlüğü için de büyük bir önem arz etmektedir. Bu bağlamda, İslâm'a referans yapmaksızın Malay ırkının tarihte oynadığı rolü ortaya koymak mümkün değildir.¹

İslâm'ın Endonezya Takımadaları ve Malay dünyasına gelişi, o döneme kadar Hinduizmin ve Budizmin yaygın olduğu doğu batı ticaretinde önemli bir arz ve talep alanı olarak dikkat çeken bu bölgede yeni bir fenomen olarak ortaya çıktı. Bu bağlamda, İslâm, Malay ırkına mensubiyeti kadar,² belki de ondan daha da öte, Malay toplumunun ve Güneydoğu Asya'nın diğer topluluklarının İslâmlaşmasındaki önemi ile dikkat çeken Açe'den başlayarak bölge halklarının tarihsel birikimine tevhid dini eksenli yeni bir anlayış getirdi. Bu anlayışın sosyo-politik ve ekonomik açılımları Malay ırkı arasında yeni bir kenetlenme ve birleşmeye vesile oldu. İslâmiyet'in etkisi öncelikle bölgenin uluslararası ve bölgesel ticaretinde önemli rol oynayan ve görece birer kozmopolit özellik gösteren liman şehirlerindeki hükümdarlar ve bunlara tabi topluluklar içerisinde görülmeye başladı.

Zaman içerisinde Ortadoğu, Hint altkıtası ve İran'dan gelen âlimlerin katkıları ile yer yer ortaya çıkan İslâm eğitim merkezleri yerli âlimleri üretmeye başladı. İslâm âlimlerinin bölge toplulukları arasında tebliğ faaliyetlerinde iletişim dili olarak Arapça'nın yanı sıra, bölgenin *lingua franca*'sı kabul edilen Malayca'yı kullanmaları yazılı edebiyatın gelişmesinde ve dil birliğinin sağlanmasında ciddi bir rol oynadı.³ Bu gelişmenin ana damarını ise, XVI. yüzyıl sonu ile XVII. yüzyıl boyunca yaşamış olan âlimlerin verdikleri çok sayıda eser oluşturur. Bu yüzyıllarda, felsefi düşünceleri ve verdikleri eserlerle öne çıkan âlimler arasında Hamza Fansuri ve Nureddin er-Ranirî, Malay edebiyatının öncüleri kabul edilir. Bununla birlikte, bu âlimlerin açtıkları yolun daha sonra gelen âlimler üzerine ne gibi etkileri olduğu araştırılmaya muhtaçtır. İslâm dünyasında yaygın olarak bilinen âlim ve sufilerden Malay dünyasında isimleri çıkça zikredilenler arasında Mevlânâ Celâleddin Rumî, İbn Arabî, Gazzâlî, Feridüddin el-Attar, Hâfız Şirâzî ve Abdülkadir Geylanî'yi saymak mümkündür.⁴

Ölüm tarihi dikkate alındığında, XVI. yüzyılın ikinci yarısında yaşadığı tahmin edilen Hamza Fansurî (ö. 1600/04) ile, XVII. yüzyıla damgasını vuran

¹ Abdul Latif Abu Bakar, "Sejarah dan Pemikiran Konsep Kebudayaan di Malaysia", Abdul Latif Abu Bakar (ed.), *Warisan Dunia Melayu -Teras Peradaban Malaysia-*, Universiti Malaya, Kuala Lumpur 1985, s. 13; Andi M. Faisal Bakti, *Islam and Nation Formation in Indonesia*, Institute of Islamic Studies, McGill University Montreal, Canada 1993, s. 13.

² A. Rani Usman, *Sejarah Peradaban Aceh*, Yayasan Obor Indonesia, Cakarta 2003, s. 6; Darwis A. Soelaiman, "Nilai Budi Bahasa dalam Budaya Melayu-Aceh", Darwis A. Soelaiman, (ed.), *Warisan Budaya Melayu Aceh*, Pusat Studi Melayu-Aceh (PUSMA), Banda Aceh 2003, s. 26.

³ Suwardi Ms., "Hubundan Melayu Riau dengan Aceh", Darwis A. Soelaiman, (ed.), *Warisan Budaya Melayu Aceh*, Pusat Studi Melayu-Aceh (PUSMA), Banda Aceh 2003, s. 48.

⁴ Henk Maier, *We Are Playing Relatives: A Survey of Malay Writing*, Leiden 2004, s. 390.

Şemseddin Sumatranî (ö. 1630), Nureddin er-Ranirî (ö. 1657/58) ve Abdurrauf es-Singkilî (ö. 1690/93), gibi günümüz ilim çevrelerinde tanınan âlimlerin ortaya koydukları gerek tercüme gerek orijinal eserler, Açe İslâm entellektüalizminin zirveye çıkmasını sağladı.⁵

Güneydoğu Asya İslâmlaşma Süreci ve Âlimler

Açe olarak bilinen bölge, sahip olduğu jeo-stratejik konumuyla İslâm öncesi dönemlerden başlayarak doğu-batı deniz ticaretinin önemli antrepoları olan liman şehirlerine ev sahipliği yaptı. Doğu-batı deniz ticaret yolunun yüzyıllar boyunca süreklilik arz edişi, İslâm'ın bölgede sosyal ilişkiler ağının doğal akışı içerisinde gerçekleştiğini ortaya koyar.

Genelde Malay sultanlıklarının hepsinde görüldüğü üzere, Sumatra Adası'nın kuzey ucundaki Açe bölgesinde tarih boyunca kurulmuş olan çeşitli sultanlıklarda da Ortadoğu'dan ve Hindistan'dan gelen müslümanların bölgenin İslâmlaşma sürecinde önemli rolleri olduğu vurgulanagelmıştır. Bu tarihî gerçek, bölgenin önemli yerel kaynakları olarak bilinen *Hikayat Patani*, *Sulalatus Salatin* (*Sejarah Malayu*), *Hikayat Raja Raja Pasai*, *Bustanu's Salatin*, *Hikayat Aceh* gibi eserlerde dile getirilir.⁶

Malay dünyasının ve dolayısıyla Açe'nin İslâmlaşma süreci çeşitli tarihi faktörlerin etkisiyle uzun bir süreye yayılmıştır. Meselâ Açe'nin sahil bölgelerinde İslâm, daha IX. ve X. yüzyıllarda şehir devletleri şeklindeki krallıklarda küçük müslüman topluluklar olarak kendini gösterirken, iç ve dağlık bölgelerde yaşayan halkların, meselâ Gayo etnik grubunun, İslâmiyet'le tanışması XVII. yüzyılda, Sultan İskender Muda döneminde gerçekleşmiştir.⁷

Zamanla yerli âlimlerin yetişmesiyle Açe, Takımadalar ve Güneydoğu Asya'nın değişik bölgelerinde İslâmiyet yayılma gösterdi. Özellikle, görece geç bir dönem kabul edilebilecek XVI. yüzyıldan itibaren, Osmanlı Devleti'nin çabaları sonucu hac yollarının güvenliğinin sağlanması ile başta Açeli âlimler Mekke ve Medine başta olmak üzere önemli ilim merkezlerinde değişik sürelerle öğrenim görme imkânı buldular. Giderek artan sayıda Malay-Endonezyalı'nın Kutsal Topraklar'daki varlığı neticesinde Arap alfabesini kullanarak Malayca kaleme aldıkları eserler Cavi (*jawi*) adı verilen bir dilin gelişmesine yol açtı. Ayrıca, Açe ve Güneydoğu Asya İslâm tarihinin önde gelen dört âliminin eserlerini Cavi

⁵ Adı zikredilen bu dört âlim, bir başka makaleye konu edileceğinden burada sadece ismen zikredilmiştir.

⁶ P. E. De Josselin de Jong, *Unity in Diversity: Indonesia as a Field of Anthropological Study*, Foris Publications, Dordrecht-Holland 1984, s. 49.

⁷ John R. Bowen, "Graves, Shrines and Power in a Highland Sumatran Society", Grace Martin Smith, (Ed.), *Manifestations of Sainthood In Islam*, Istanbul 1993, s. 2; John R. Bowen, *Sumatran Politics And Poetics -Gayo History 1900-1989-*, New Haven 1991, s. 15.

dilinde kaleme almaları bu dilin gelişmesindeki rolü büyüktür.⁸

Hangi yüzyıl dikkate alınıralsa alınsın, bölgeye gelen müslüman tüccarlar ve sufiler aracılığı ile bölgede hüküm süren krallar ve halkları İslâmiyet'le buluştular. Bu bağlamda, Hinduizm ve Budizmin yayılmasında olduğu gibi, İslâmiyet'in Güneydoğu Asya'da yayılmasının saray çevresiyle başladığı görülür. Yerli halk arasında yayılması ise uzun bir süreçte gerçekleşmiştir. Bölge halkları, özellikle de liman şehirlerinde yaşayan halklar, başlangıçta İslâmiyet'le, doğu-batı ticaretine hâkim müslüman tüccarlar vasıtasıyla tanıştılar; ardından tebliğ faaliyetleri için seyahatler yapan sufiler bölgeye ulaştı. Müslüman tüccarların bölge halkı ile ilk temaslarının ardından ikinci İslâmlaşma dalgası olarak da anılan, sufilerin bölgeye yönelmeleri ve yerel halk üzerindeki etkilerinin arka plânında, İslâm öncesi döneme ait, panteizme eğilim gösteren yerel inanç öğelerinin önemli bir unsur olduğu dikkat çeker.⁹ Sufilerin bu topraklarda yaşayan halklar tarafından benimsenmelerinde, İslâm öncesi döneme dair dinî inanışların rolü gözardı edilemez. Müslümanlar bu topraklara geldiklerinde Hinduizmin ve Budizmin yanı sıra, animist inançların varlığı ile karşılaştılar. Özellikle Hinduizmin ve Budizmin evren algısı, tanrı-insan ilişkileri ile yaratmış olduğu manevi atmosfer sufilerin yerel topluluklarla temaslarını kolaylaştıran bir unsur oldu.

1898-99 yılları arasında Açe'yi ziyaret eden ve dönemin en önemli oryantalisti kabul edilen, Hollandalı İslâmolog Christian Snouck Hurgronje, kaleme aldığı *The Acehnese* (Açeliler) adlı antropolojik çalışmasında, her ne kadar sadece birkaç ismi (bu iki isme Abdurrauf es-Singkîlî'yi de ekler) ön plana çıkarsa da, Açe topraklarında yetişmiş veya başka coğrafyalardan gelmiş pek çok âlim bulunmaktadır.¹⁰ Bu süreçte, özellikle Ortadoğu kökenli müslüman âlimler ile ardından gelen yerli âlimlerin bölge sultanlıklarındaki rolü değişmeyen bir olgu olarak ortada durmaktadır. Başlangıçta Arap Yarımadası, İran ve Hindistan gibi bölgelerden gelen âlimlerin yerini, zamanla yerli âlimler almaya başladı. Erken dönemlerden başlayarak İslâm âlimlerinin bölgeye gelmeleri ile birlikte, İslâm

⁸ Teuku Iskandar, "Aceh as a Muslim-Malay Cultural Centre (14th-19th Century)", First International Conference of Aceh and Indian Ocean Studies, 24-27 February 2007, Banda Aceh, Indonesia, s. 5. (Not: Bazı çalışmalarda Cavi dilinin (Bahasa Jawi) gelişimi, h. 173 (m. 800) yılında Samudra Adası'nın kuzeyinde bugün Açe Eyaleti sınırları içerisinde bulunan Perlak'a çıkan yüz kişilik mübelliğin zamanla kurdukları Zaviye Cot Kala'nın İslâm eğitim merkezi olmasıyla ortaya koydukları eserleri kaleme aldıkları Arap harfleriyle yazılan Malayca ile başlatılır. bk. Ali Hasjmy, "Peranan Agama dalam Kesusastraan Melayu dan Peranan Bahasa dan Sastra Melayu dalam Pengembangan Agama", Darwis A. Soelaiman (ed.), *Warisan Budaya Melayu Aceh*, Pusat Studi Melayu-Aceh (PUSMA), Banda Aceh 2003, s. 98, 100.) Ayrıca bk. Azyumardi Azra, *The Origins of Islamic Reformism in Southeast Asia: Networks of Middle Eastern and Malay-Indonesian 'Ulama' in the Seventeenth and Eighteenth Centuries*, Honolulu 2004, s. 2-3.

⁹ D. G. E. Hall, *A History of South-East Asia*, London 1976, s. 217-8.

¹⁰ Snouck Hurgronje, *The Acehnese* (çev. A. W. S. O'Sullivan) Leiden 1906, II, 292. (Hurgronje, bu eserinde Açe'nin önde gelen dört âliminden biri olarak kabul edilen Hamza Fansurî'den de söz etmez.)

eğitim kurumlarının da birer birer ortaya çıktığı görülür.¹¹

Erken döneme dair önemli veriler içeren ve XVI. yüzyılda yazıya geçirilen *Sejarah Melayu* ve *Hikayat Raja Raja Pasai* isimli yerel kaynaklarda, XIII. yüzyılda Arap Yarımadası'ndan ve Hindistan'dan bölgeye gelen ve Sumatra'nın bazı bölgelerinde İslâm tebliğ ve öğretim faaliyetlerine katılan sufi âlimler zikredilir.¹² Bu bağlamda, İslâm dünyasının diğer bölgelerinde olduğu üzere, âlimlerin ve sufilerin bölgeye gelişi İslâm'ın entellektüel boyutunun bu coğrafyaya taşınması anlamına gelir.¹³ Aynı zamanda, birer meslek erbabı olan sufiler, kurdukları lonca teşkilatları ile toplumda önemli işlevler gördüler. Sufiler ve yerli öğrencilerinin çabaları ile Malayca kaleme alınan İslâm ilimlerine ait eserler, bölgenin siyasal İslâm etrafında bütünleşmesinden önce İslâm kültüründen mahalli kültüre entegrasyonunda rol oynadı.¹⁴

İslâm'ın gerek Açe'de gerekse Güneydoğu Asya'nın diğer yerlerine ulaşmasında Açe'de kurulan ilim merkezlerinin rolü yadsınamaz. Tarih boyunca, İslâmî eğitim kurumları, âlimler arasında iletişimin kurulmasında hâkim bir rol oynadı.¹⁵ Eğitim kurumlarının bu rolünün Açe için de geçerli olduğu görülür.

Açe bölgesi her dönemde âlimlerin uğrak bir mekânı olduğu gibi, gerek yerli gerekse yabancı âlimlerin kurdukları İslâmî eğitim kurumları ile tarihî bir süreklilik özelliği kazandı. Söz konusu âlimlerin, eğitim kurumlarındaki faaliyetleri, dinî ve entellektüel alandaki varlıklarının yanı sıra, siyasal alanda da aktif ve belirleyici bir konumda oldukları görülür. Başta *Sejarah Aceh* adlı yerli kaynakta ve batılı kaynaklarda ortaya konulduğu üzere şeyhülislâmlık kurumunun ihdas edilmesiyle birlikte, devlet teşkilatında din işleri tek elden yürütülmeye başlandı. Şeyhülislâmlar, zaman zaman sahip oldukları bireysel yetenek ve kabiliyetleri çerçevesinde iç ve dış politikada da aktif rol aldılar.¹⁶

Gerek geçici bir süre gerekse uzun yıllar Açe'de yaşayan bu âlimler, eğitim kurumlarında verdikleri dersler, yaptıkları ilmî tartışmalar ve kaleme aldıkları eserler, Açe İslâm kültür dünyasının gelişmesine önemli katkılar yaptı. Açe İslâm Devleti'nin altın çağında yaşamış olan âlimlerin Arapça, Malayca ve Açe dilinde kaleme aldıkları fıkıh, ahlâk, tefsir, tasavvuf, tarih, edebiyat vb. ilim dallarındaki

¹¹ H. Mahmud Yunus, *Sejarah Pendidikan Islam di Indonesia*, PT Mahmud Yunus Wadzurriyyah, Cakarta 2008, s. 189.

¹² Andi M. Faisal Bakti, *Islam and Nation Formation in Indonesia*, s. 14.

¹³ N. A. Baloch, *Advent of Islam in Indonesia*, National Institute of Historical and Cultural Research, Islamabad 1980, s. 19; S. Q. Fatimi, *Islam Comes to Malaysia*, Malaysian Sociological Research Institute Ltd, Singapore 1963, s. 23.

¹⁴ Andi M. Faisal Bakti, *Islam and Nation Formation in Indonesia*, s. 13-4.

¹⁵ Azyumardi Azra, *The Origins of Islamic Reformism In Southeast Asia*, s. 9.

¹⁶ Denys Lombard, *Kerajaan Aceh Zaman Sultan Iskandar Muda (1607-1636)* (çev. Winarsih Arifin) KPG (Kepustakaan Populer Gramedia) Forum, Jakarta 2007, s. 273.

gerek çeviri gerek telif çalışmaları ile bölgenin İslâmlaşma sürecinin, İslâm'ın merkezi sayılan Ortadoğu eksenli bir entellektüel boyuta taşınmasına imkân tanıdı.¹⁷

Açeli âlimler Mekke ve Medine'de kaldıkları dönemlerde İslâm medeniyetinin merkezindeki çağdaş gelişmeleri içeren çeşitli yazılı kaynakları tercümeler vasıtasıyla Malay kültürüne kazandırmalarına rağmen, Malay dünyasında kaleme alınan çalışmaların Arapça'ya tercüme edilmemesi nedeniyle gereken ilgiyi gördüğü söylenemez.¹⁸ İslâmiyet'in Açe'ye gelişinin erken dönemlere tarihlenmesi ve Arabistan, İran ve Hint Altıktası gibi ana karadan geldiği dikkate alındığında Açe'de ortodoks sünnî İslâm anlayışının varlığından söz etmek mümkündür. Bu bağlamda, Açe'de yaşamış olan âlimlerin verdikleri eserler Arabistan, Mısır gibi merkezi yerlerdeki çalışmaların birer tekrarı niteliğindedir.¹⁹

İslâmlaşma Sürecine Farklı Yaklaşımlar

Hinduizm ve Budizmin yayılmasında olduğu gibi, İslâmiyet'in Güneydoğu Asya'da yayılmasının da saray çevresiyle başladığı iddia edilir. Yerli halk arasında yayılması ise uzun bir süreçte gerçekleşmiştir. Ancak, müslümanların Açe'ye ne zaman, hangi yolla ve nereden geldiği konusu tarihçiler arasında sürekli tartışma konusu olmuştur. Tarihçiler yaptıkları araştırmalar sonucunda çeşitli görüşler ortaya atmışlardır. Bu bağlamda, İslâmiyet'in Açe bölgesine gelişiyile ilgili olarak Batılı tarihçiler ile yerli tarihçiler arasında tezat dikkat çekicidir. Meselâ yerli tarihçiler, h. I. yüzyılı, oryantalist tarihçiler ise XIII. yüzyılı ön plana çıkarır.²⁰

Yerli tarihçilerin görüşlerine göre bölgenin İslâmlaşma sürecinin ana safhalarını şu şekilde özetlemek mümkündür:

a-Erken dönem temaslar 674 yılından (h. I. yüzyıl) itibaren başladı.

¹⁷ Daha geniş bilgi için bk. Oman Fathurahman, Munawar Holil, *Katalog Naskah Ali Hasjmy Aceh (Catalogue of Aceh Manuscripts: Ali Hasjmy Collection)*, the 21st Century Center of Excellence Programme "The Center for Documentation and Area-Transcultural Studies, Tokyo University of Foreign Studies, Tokyo 2007.

¹⁸ Anthony Reid, "Introduction", Anthony Reid, (ed.), *The Making of An Islamic Political Discourse in Southeast Asia*, Centre of Southeast Asian Studies, Monash University, Clayton-Victoria, Australia 1993, s. 5.

¹⁹ Snouck Hurgronje, *The Acehnese*, II, s. 281.

²⁰ *The History of Yuan Dynasty* adlı Çin kaynağında ise Samudra-Pasai'nin İslâm'la tanışması, Marko Polo'nun Sumatra Adası'nı ziyaretinden on yıl öncesine dayandırılır. 1282 yılında bir Çin elçisi Quilon'da Samudralı bir devlet yetkilisiyle karşılaşır ve bu yetkiliye Samudra'nın Çin'e elçi göndermesini tavsiye eder. Bunun üzerine Samudra'dan iki müslüman elçinin Çin'i ziyareti 1282 yılından kısa bir süre sonra gerçekleşti. Bu tarihi vakıa dikkate alındığında Pasai'nin İslâm'la tanışması Marko Polo'nun ziyaretinden çok öncesine dayandığı anlaşılır. Burada ilginç olan, Batılı tarihçilerin söz konusu Çin kaynağını kabul etmelerine rağmen, daha çok Marko Polo'ya atıfta bulunmalarıdır.

b-Müslümanlar 878 yılından itibaren kıyı şehirlerine yerleşmeye başladılar.

c-1204 yılından itibaren İslâm siyasî bir güç haline gelmeye başladı.²¹

Müslüman tüccarlar, Uzakdoğu'ya yaptıkları ticarî seferler sırasında, daha h. I. yüzyıl gibi erken bir dönemde, Sumatra Adası'nın kuzeyindeki liman şehirlerinde geçici olarak konaklamaya başladılar. Bu tarihî veri ışığında İslâm'ın Açe'ye gelişi m. 800 yılına (170 h.) kadar geri götürülür.²² M. VIII. yüzyıldan XII. yüzyıla kadar devam eden bu safhada müslümanların önemli liman şehirleri ile temasları kısa süreli konaklamalar şeklinde oldu. İkinci safha ise, XIII. yüzyıldan itibaren İslâmiyet iç bölgelere doğru yayılma gösterdi.²³

Müslümanların Sumatra'nın kuzeyine yerleşmeleri ve dolayısıyla yerli halkla sosyal etkileşimleri, uzun bir sürece yayılmıştır.²⁴ Bu nedenledir ki, İslâm'ın h. I. yüzyılda bu bölgeye ulaşmasıyla birlikte, bölgenin ancak XIII. yüzyılda müslümanların uzun süreli konaklamaları ve hatta yerleşmeleri ile doğal bir süreç olduğunu ortaya koymaktadır. Yerli tarihçiler bölgede kurulan ilk İslâm sultanlığı'nın Perlak'ta kurulduğunu, akabinde Aru, Bengkulu, Cohor,²⁵ Kedah, Pahang ve Perak gibi bölgenin önemli şehirlerinde de yayılma gösterdiğini ileri sürerler.²⁶

İslâm'ın bölgeye gelişi bağlamında mezar taşlarının yanı sıra, seyyahların anlatıları gibi somut veriler önemli kaynakları oluşturur. Bu çerçevede Pasai'de bulunan Maliküs-Salih'e ait ve 1297 yılına tarihlenen mezar taşı önemli bir veri

²¹ S. Q. Fatimi, *Islam Comes to Malaysia*, Malaysian Sociological Research Institute Ltd, Singapore, 1963, s. 69; İslâmiyet'in Güneydoğu Asya'ya nüfuzu konusunda Türkçe kaynak: İ. H. Göksoy, *İslâm'ın Güneydoğu Asya'ya Girişi ve Yayılışı*, İstanbul 1998.

²² M. Yunus Jdamil, *Tawarich Radja Radja Keradjaan Atjeh*, Adjdarm-I/Iskandar Muda, Banda Aceh 1968, s. 4.

²³ N. A. Baloch, *Advent of Islam in Indonesia*, National Institute of Historical and Cultural Research, Islamabad 1980, s. 1-2.

²⁴ Zakaria Ahmad, *Keradjaan Atjeh 1520-1675*, Penerbit Monora, Medan 1972, s. 22.

²⁵ Cohor, 1518 yılında Malaka Sultanlığı'nın son hükümdarının oğlu tarafından kuruldu. Hanedanlık yerine kabile reislerince yönetilen Cohor, Malaka Boğazi'ndeki ticarete hâkim olma noktasında Açe'ye rakip oldu. Bu rekabet, Açe ile Portekiz arasında XVI. yüzyıl başlarında başlayan mücadele ile eşzamanlı olarak gelişme gösterdi. Yüzyıl boyunca Açe-Cohor ilişkileri Açe-Portekiz ilişkileri ile birlikte ele alındığı görülür. İki sultanlık arasındaki çatışma ve düşmanlık, Açe'nin 1564 yılında Cohor topraklarına saldırı düzenleyerek ve sultanını Açe'ye getirerek idamına yol açtı. Dört yıl sonra ise kader Açe'nin aleyhine seyredercektir. Açe Darusselam Sultanlığı'nın Malaka'ya düzenlediği, ancak başarısız olduğu bu saldırıda Cohor'un Portekizlilerle ittifak kurduğu dikkat çeker. (bk. Peter G. Riddell, "Aceh in the Sixteenth and Seventeenth Centuries: Serambi Mekkah and Identity", Anthony Reid (ed.), *Verandah of Violence :The Background to the Aceh Problem*, Singapore University Press, 2006, s. 40; Ira M. Lapidus, *A History of Islamic Societies*, Cambridge University Press, 7th Edition, 1995, s. 471; D. G. E. Hall, *A History of South-East Asia*, London 1976, s. 344.)

²⁶ H. M. Ali Muhammad, "Bagaimana Cara Masuk dan Berkembangnya Islam di Aceh", Seminar Sejarah Masuk Dan Berkembangnya Islam Di Aceh Dan Nusantara, Di Aceh Timur Tanggal 25-30 September 1980, Aceh, s. 6.

oluşturur.

Oryantalist tarihçiler İslâm'ın bölgeye gelişini Venedikli seyyah Marko Polo'nun tanıklığıyla açıklarlar. Polo, Çin'den Avrupa'ya dönerken 1292 yılında bu bölgede yaklaşık altı ay geçirmiş ve buradaki gözlemlerini seyahatnamesine konu etmiştir.²⁷ Oysa 1282 yılında Yuen Shih adında bir Moğol'un ve 1284 yılında Pukien hanedanlığından bir heyetin Samudra'ya yaptığı ziyaretlere dair anlatılarda Pasai'de İslâm'ın varlığını ortaya koyar.²⁸

Bir diğer otantik kaynak ise Tunuslu seyyah İbn Batuta'nın 1345/46 tarihlerindeki seyahatine temel teşkil eden notları bir diğer önemli veridir. İbn Batuta'nın seyahat notlarında, bölgenin yaklaşık yüz yıl öncesinde, yani XIII. yüzyıl ortalarında İslâm'la tanıştığı öngörüsünde bulunur Bu tarihten önceki veriler ise Çin kaynaklarına dayanmaktadır.²⁹

Avrupalı Hristiyan sömürgeci güçlerin bölgeye nüfuzuyla birlikte, bir anlamda Batılı sömürgecilerin baskıları karşısında birliğin ve direnişin simgesi olarak İslâmiyet, bölge halkları arasında giderek daha çok kabul görmeye başladı.³⁰ Sömürgeciliğin bölgeye nüfuz etmeye başladığı 16. yüzyıl başlarına kadar birbirinden bağımsız bir şekilde varlığını sürdüren İslâm sultanlıkları, Açe Darusselam Sultanlığı örneğinde olduğu üzere, Avrupalı sömürgecilerin gelişi ile birlikte siyasal birlik kurdular. Yerli halkların kitleler halinde müslüman olmasında sömürgeci güçlerin, yani XVI. yüzyılda Portekiz ve XVII. yüzyılda da Hollanda'nın bölgedeki faaliyetlerinin yanı sıra, bunun bir uzantısı olarak Açe devletinin Osmanlı Devleti ile kurduğu ilişkiler, Osmanlı ve Hint-Moğol (Babürlü) âlimleri ve sufilerinin bölgeye gelmesinin de rolü vardır.³¹

²⁷ M. B. Hooker (Ed.), *Islam In South-East Asia*, 2nd Edition, E. J. Brill, Leiden, 1988, s. 3; W. P. Groeneveldt, *Historical Notes on Indonesia&Malaya -Compiled From Chinese Sources-*, C. V. Bhratara, Cakarta 1960, s. 92; William Marsden, *The History of Sumatra*, (A Reprint of the Third Edition), Kuala Lumpur 1966, s. 4, 5. (Marko Polo, Endonezya Takımadaları'nı gören ilk hristiyan ve Avrupalı olarak bilinmektedir. Louis Fischer, *The Story of Indonesia*, New York 1959, s. 16).

²⁸ Suwardi Ms., "Hubundan Melayu Riau dengan Aceh", Darwis A. Soelaiman (ed.), *Warisan Budaya Melayu Aceh*, Pusat Studi Melayu-Aceh (PUSMA), Banda Aceh 2003, s. 46-7.

²⁹ J. Kennedy, *A History of Malaya*, 3rd Edition, Percetakan Sooriya, Kuala Lumpur 1993, s. 16; D. G. E. Hall, *A History of South-East Asia*, Third Edition, London 1976, s. 88; W. P. Groeneveldt, *Historical Notes on Indonesia&Malaya -Complide From Chinese Sources-*, C. V. Bhratara 1960, s. 5.

³⁰ A. C. Milner, "Islam and the Muslim State", M. B. Hooker (Ed.), *Islam In South-East Asia*, 2nd Edition, Leiden 1988, s. 44.

³¹ Ira M. Lapidus, *A History of Islamic Societies*, 1995, s. 474; D. G. E. Hall, *A History of South-East Asia*, London 1976, s. 215.

Ortaçağlarda Açeli Âlimler

Bu bölümde, Açe'ye yerleşerek, eğitim ve idari faaliyetlerde bulunan âlimlerin yanı sıra, aslen Açeli olan âlimleri dönemleri içerisinde ele alacağız.

Açeli İslâm âlimleri söz konusu olduğunda ilk akla gelen isimler, XVI. yüzyıl sonu ve XVII. yüzyıl boyunca yaşamış, çeşitli alanlarda eserler ortaya koymuş, kurdukları İslâmî eğitim kurumları ile sadece Açe'nin değil, bütün bir bölgenin İslâmlaşma sürecine önemli katkılarda bulunmuş XVI. yüzyıl ikinci yarısında yaşadığı tahmin edilen Hamza Fansurî (ö. 1600/04) ile, XVII. yüzyıla damgasını vuran Şemseddin Sumatranî (ö. 1630), Nureddin er-Ranirî (ö. 1657/58) ve Abdurrauf es-Singkilî (ö. 1690/93), gibi günümüz ilim çevrelerince tanınan âlimler akla gelir. Bu âlimlerin çabaları ile ortaya konulan gerek tercüme gerekse orijinal eserlerle Açe İslâm entellektüalizminin zirveye çıktığı bir dönem olmuştur.

Felsefi düşünceleri ve verdikleri eserlerle öne çıkan âlimler arasında Hamza Fansurî ve Nureddin er-Ranirî, Malay edebiyatının öncüleri kabul edilir. Bununla birlikte, bu âlimlerin açtıkları yolun daha sonra gelen âlimler üzerine ne gibi etkileri olduğu araştırılmaya muhtaçtır. İslâm dünyasında yaygın olarak bilinen âlim ve sufilerden Malay dünyasında isimleri sıkça zikredilenler arasında Mevlânâ Celâleddin Rumî, İbn Arabî, Gazzâlî, Feridüddin el-Attar, Hâfız Şirâzî ve Abdülkadir Geylanî'yi saymak mümkün.³² Bu ünlü âlimlerin yanı sıra, Buhari el-Cevherî gibi *Tâcü's-selâtin* adlı siyasetnâme türü bir eseri kaleme almış âlimler de bulunuyor. 1603 yılında kaleme aldığı eserinde el-Cevherî, hükümdarların sahip olması gereken nitelikleri konu edinir.³³

Her ne kadar bir Endülüs'ün Kordoba'sı ve Abbasi döneminin görkemli Bağdat'ı ile karşılaştırılamayacak olsa da, bölge halkının güçlü İslâm inancı ve zaman içerisinde âlimlerin verdikleri eserler ile Güneydoğu Asya'nın İslâm medeniyetinin beşiği olarak adlandırılmayı hak etmektedir. Aşağıda, yukarıda zikredilen dört önemli âlimin dışında mevcut kaynaklar ışığında adı pek duyulmamış âlimlere değineceğiz.

Perlak Sultanlığı (840-1326)³⁴

Kuruluşu, muhtelif kaynaklardaki sözlü rivayetler dikkate alındığında h.

³² Henk Maier, *We Are Playing Relatives - A Survey of Malay Writing*, Leiden 2004, s. 390.

³³ A. H. Johns, "Islam in Southeast Asia: Problems of Perspective", C. D. Cowan ve O. W. Wolters, (ed.), *Southeast Asian History and Historiography: Essays Presented to D. G. E. Hall*, Ithaca, s. 314. Bu çalışmanın 10., 11. ve 12. Bölümlerinin Latince transkripsiyonu Asdi S. Dipodjojo tarafından yapılmış ve yayınlanmıştır. bk. Asdi S. Dipodjojo, *Taju's Salatin*, Yogyakarta 1981.

³⁴ M. Yunus Jdamil, *Tawarich Radja Radja Keradjaan Atjeh*, s. 4, 8.

225/m. 840 yılına kadar götürülen Perlak Sultanlığı yerli tarihçilerin Açe genel tarihi içerisinde yer verdikleri ilk sultanlık olarak dikkat çeker. Perlak Sultanlığı'nda tahtta bulunan Sultan Mahdum Alaaddin Abdülcélil Şah Cihan Berdevlet (1196-1225)³⁵ Açe Besar* olarak bilinen bölgedeki Hindu topluluklar arasında İslâm'ı tebliğ konusunda önemli çalışmalarda bulundu. Perlak'ta kurulan ve ilk dinî eğitim merkezi olarak kabul edilen *Dayah Cot Kala*'dan mezun öğrencilerden oluşan bir grubun başında Şeyh Abdullah Kanan adında bir âlim bulunuyordu.³⁶ Dönemin önde gelen âlimi vasfıyla Abdullah Kanan, tebliğ faaliyetini yönetmiş ve yukarıda adı geçen mevkideki Hindu topluluğunu İslâm'la tanıştırdığı kabul edilir.

Darusselâm Sultanlığı (1205-1511)³⁷

Yerli kaynaklar arasında önemli bir yeri olan *Adat Aceh* ve *Hikayat Aceh* gibi eserlerde, Açe İslâm Sultanlığı'nın soykütüğünde Darusselâm Sultanlığı'na da yer verilerek, İslâm'ın Açe'ye gelişine dair Darusselâm Sultanlığı'nın kuruluş yılı da olan h. 601/m. 1205 yılı zikredilir. Bu gelişme, Şeyh Abdullah Kanan adındaki bir âlimin liderliğindeki yaklaşık 500 kişilik bir tebliğ grubu Indra Purba'daki Hindu toplumuna İslâm'ı tebliğ faaliyeti amacıyla bölgeye gelişiyile başlar. Kısa bir süre sonra, Hindu toplumunun İslâm'ı benimsemesi üzerine Şeyh Kanan, 1 Ramazan 1205 tarihinde (h. 1 Ramazan 601) Meurah Cihan'ı Darusselâm Sultanlığı adı verilen şehir devletinin ilk sultanı olarak atar. Alaaddin Cihan Şah adını alan Meurah Cihan, hükümdarlığını 1205-1237 yılları arasında sürdürür.³⁸

³⁵ Lukman Thaib, *Acheh's Case - A Historical Study of the National Movement for the Independence of Acheh-Sumatra*, University of Malaya Press, 2002, s. 21.

* Günümüzde, Açe Eyaleti başkenti Banda Açe'ye sınırı olan bir belediyedir.

³⁶ Ilyas Yusuf, "Sejarah Masuk Dan Berkembangnya Agama Islam Di Kabupaten Aceh Besar", *Sejarah Masuk Dan Berkembangnya Islam Di Aceh Dan Nusantara*, Majelis Ulama Propinsi Daerah Istimewa Aceh Dan Pemerintah Daerah Tingkat II Aceh Timur, Di Aceh Timur, 25-30 September 1980, s. 3. (Dayah Cot kala ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Syahbuddin Razi, "Dayah Cot Kala Pusat Pengembangan Pusat Pendidikan Islam di Asia Tenggara", Seminar Sejarah Masuk dan Berkembangnya Islam di Aceh dan Nusantara, di Aceh Timur, 25-30 September 1980, Aceh).

³⁷ M. Yunus Jdamil, *Tawarich Radja Dadja Keradjaan Atjeh*, Adjdami-I/Iskandar Muda, Banda Açe 1968, s. 39.

³⁸ Raden Hoesein Djajadiningrat, *Kesultanan Aceh* (çev. Teuku Hamid) Departemen Pendidikan dan Kebudayaan, Proyek Pengembangan Permuseuman, Banda Aceh 1982/83, s. 9; G. W. J. Drewes ve P. Voorhoeve, *Adat Atjeh*, Reproduced in facsimile from a manuscript in the India Office Library, S. Gravenhage-Martinius Nuhof, 1958, s. 7; S. Q. Fatimi, *Islam Comes to Malaysia*, Malaysian Sociological Research Institute Ltd, Singapore, 1963, s. 38; Teuku H. İbrahim Alfian, "Islam dan Kerajaan Aceh Darussalam", Taufik Abdullah, (ed.), *Sejarah dan Dialog Peradaban*, Jakarta 2006, 237; M. Yunus Jdamil, *Tawarich Radja Dadja Keradjaan Atjeh*, Adjdami-I/Iskandar Muda, Banda Açe 1968, s. 3; H. M. Ali Muhammad, "Bagaimana Cara Masuk dan Berkembangnya Islam Di Aceh", Seminar Sejarah Masuk Dan Berkembangnya Islam Di Aceh Dan Nusantara, Di Aceh Timur Tanggal 25-30 September 1980, s. 2.

Sultan Cihan Şah, Perlak'ta açılan ilk İslâm eğitim merkezi olan Cot Kala'da öğrenim gördü. Cihan Şah, aynı gün Lamuri'nin kurulu olduğu yerin haricinde yeni bir başkent kurulmasına karar verdi. Bu yeni başkent, bugün Banda Açe'de Gampung Pande ile Blang Peureulak arasında kalan mevkide kuruldu ve buraya "Banda Darusselâm" adı verildi. Bununla birlikte, eski başkent Lamuri'deki yerleşim varlığını sürdürdü.³⁹ Cihan Şah'ın torunu Sultan Alaaddin I. Mahmut Şah (1267-1309) döneminde, 1292 yılında Beytürrahman Camii'nin inşası ve Darü'd-dünya adı verilen sarayın kurulmasıyla yeni başkent tam anlamıyla faaliyete geçti.⁴⁰

Samudra-Pasai Sultanlığı (1250-1524)⁴¹

Güneydoğu Asya tarihçileri arasında genel kabul gördüğü üzere Samudra-Pasai, bölgenin ilk önemli İslâm sultanlıklarından birinin adıdır. Samudra-Pasai'nin sahip olduğu ticari ve ekonomik gücünün yanı sıra, konumuz açısından bizim için önemi İslâmî ilimler ve burada faaliyet gösteren âlimler bağlamında ortaya çıkar. Bu konuda en çok atıfta bulunulan İtalyan seyyah Marko Polo (1292) ile Tunuslu müslüman seyyah İbn Batuta'nın (1345) seyahat notlarıdır. Polo'nun, 1292 yılında beş ay kaldığı Perlak'a yakın mesafede Pasai Nehri civarında Samara ve Basman olarak zikrettiği yerleşim yerlerinin Samudra ve Pasai olduğu belirtilir.⁴² Polo, Samara (Samudra)'da yaşayan halkın putperest olduğunu ve başlarında da bir kral bulunduğunu belirtir. Malay Yıllıkları'nda ise bu kralın, daha sonra müslüman olup Melikü's-salih adını alacak olan Merah Silau olduğu zikredilir.⁴³

XIV. yüzyıla gelindiğinde, Samudra-Pasai'de İslâm kültürünün gelişmişliğinin ve âlimlerin sarayla kurdukları ilişkinin en önemli tanığı ise seyyah İbn Batuta'dır. Batuta, burada geçmiş yüz yıl öncesine dayanan bir İslâm sultanlığı olduğunu ileri sürer.⁴⁴ Batuta'nın müslüman olmasının verdiği avantajla gerçekleştirdiği 'içeriden gözlem'leri sultanlığın bölge İslâm'ı için önemini ortaya koymaktadır. Bu gözlemlerden, dönemin İslâm eğitim ve öğretim faaliyetleri ile âlimlere verilen değer, bizzat sultanın öncülüğünde sarayın âlimlerle doğrudan

³⁹ Ali Hasjmy, "Banda Aceh Darussalam Pusat Kegiatan Ilmu dan Kebudayaan", Aceh Timur 25-30 September, 1980, s. 2.

⁴⁰ a.g.e., s. 3; Dada Meuraxa, *Sejarah Kebudayaan Sumatera*, Medan 1975, s. 6.

⁴¹ Teuku H. İbrahim Alfian, "Islam dan Kerajaan Aceh Darussalam", s. 239.

⁴² Amirul Hadi, *Islam and State in Sumatra: A Study of 17th Century Aceh*, Brill, Leiden, 2004, s. 14; S. Q. Fatimi, *Islam Comes to Malaysia*, s. 9-10.

⁴³ Russel Jones, *Hikayat Raja-Raja Pasai*, Kuala Lumpur 1999, s. 15; A. Samad Ahmad, *Sulalatus Salatin (Sejarah Melayu)*, Dewan Bahasa Dan Pustaka Kementerian Pelajaran Malaysia, 4. Basıkı, Kuala Lumpur, 1986, s. 57; S. Q. Fatimi, *Islam Comes to Malaysia*, s. 9.

⁴⁴ S. Soebardi; C. P. Woodcraft-Lee, "Islam In Indonesia", Raphael Israeli (ed.), *The Crescent in the East - Islam in Asia-*, 1985, s. 180.

kurdukları ilişkiler hakkında fikirler vermektedir. İbn Batuta'nın ziyareti sırasında sultanlık makamında, devletin kurucusu kabul edilen Melikü's-sâlih'in oğlu Melikü'z-zâhir bulunuyordu. Sultan, gerek sarayda gerekse de camide yapılan dinî sohbetlere iştirak ediyordu. Saray, aynı zamanda, seçkin âlimlerin katılımına konu olan ilim meclisleri ile dikkat çekiyordu. İbn Batuta konuk olduğu Samudra-Pasai sarayında sufi âlimlerin sultanla kurmuş oldukları üst düzey ilişkilere de tanık oldu. Söz konusu âlimlerden, Şirazlı Kadı Emir Seyyid ve İsfahanlı Taceddin adlı iki âlimin sarayda danışmanlık yapıyorlardı.⁴⁵

Pasai'deki âlimlerin varlığına bir diğer örnek, XV. yüzyılda Delhi'den gelen Abdullah bin Muhammed bin Abdülkadir bin Abdülaziz bin Mansur Ebû Cafer el-Abbasi el-Muntasir adındaki âlim, Pasai ilim çevrelerinde varlık gösterdikten sonra Pasai'de vefat etti.⁴⁶

Mahalli sözlü kaynaklara göre, Samudra-Pasai'nin İslâmlaşma sürecinde adı geçen ilk âlim Mekke'li Şeyh İsmail'dir. Şeyh İsmail, Mekke Emiri'nin emriyle tebliğ faaliyetlerinde bulunmak amacıyla Sumatra Adası'nın kuzeyindeki Pasai'nin başkenti konumundaki Samudra şehrini ziyaret eder. Şeyh İsmail bu ziyareti sırasında Samudra'daki Hint kralını İslâm'a davet ederek müslüman olmasına vesile olur. Böylece, Pasai toplumunda İslâmlaşma süreci başlamış olur.⁴⁷ Bu dönemde sarayda önemli mevkilerde görev yapan Tun Sri Kaya ve Tun Baba Kaya adındaki yöneticilerin müslüman olmalarının ardından, Said Ali Riyatuddin ve Said Semayamuddin adını aldılar. Bu iki yönetici, daha sonra Melikü's-sâlih'in torunlarına, fil ve at kullanımının da dahil olduğu savaş tekniklerinin yanı sıra ve bazı ilimler öğretir.⁴⁸

Bu dönemde sadece Açe'de değil, aynı zamanda, Takımadalar'ın tamamında İslâm'ın yayılmasına katkıda bulunan sufilerin varlığına bir örnek, XIV. yüzyılda Aden ve çevresinde bir sufi âlim olarak tanınan Şeyh Abu Abdullah Mes'ud bin Abdullah Cavi'dir.⁴⁹

⁴⁵ Uka Tjandrasasmita, *Aceh Damal Retrospekti dan Refleksi Budaya Nusantara*, Jakarta 1988, s. 70; S. Q. Fatimi, *Islam Comes to Malaysia*, s. 12; Amirul Hadi, *Islam and State in Sumatra*, s. 16. (Schrieke, Abdullah bin Muhammed el-Muntasir'in Bağdat'ın son halifesinin ailesinden geldiğini 1407 yılında Pasai'de bulunduğu sırada vefat ettiğini ifade eder. bk. Andi M. Faisal Bakti, *Islam And Nation Formation In Indonesia*, s. 14-5).

⁴⁶ Andi M. Faisal Bakti, *Islam and Nation Formation in Indonesia*, s. 15 (bilgi Winstedt'de, A History of Malay Literature, Singapore: MBRAS, 1940, s. 92)

⁴⁷ Russel Jones, *Hikayat Raja-Raja Pasai*, Art Printing Works, Kuala Lumpur, 1999, s. 14; K. F. H. Van Langen, *Susunan Pemerintahan Aceh Semasa Kesultanan* (çev. Aboe Bakar) Banda Açe 2002, s. 7; Aboe Bakar Aceh, *Sekitar Masuknya Islam ke Indonesia*, Ramadhani, Solo 1985, s. 7.

⁴⁸ Russell Jones, *Hikayat Raja Raja Pasai*, Penerbit Fajar Bakti Sdn. Bhd. Shah Alam, 1997, s. 14, 20; A. Samad Ahmad, *Sulalatus Salatin (Sejarah Melayu)*, Kuala Lumpur 1986, s. 57.

⁴⁹ Akbarizan, "Development of Sufism in Nusantara (Study of Personages and Products of Sufi Ulama in 17th Century)", *Nusantara Journal-Institute for Southeast Asian Islamic Studies -ISAIS*, VII, (1, 2005) s. 77.

İslâm söz konusu olduğunda bölgede gelişme kaydeden vahdet-i vücud ve Isnayâtü'l vücud gibi tasavvuf akımlarından da söz etmek yerinde olur. Bu iki akım arasındaki mücadele Sultan Zeynel Abidin (1350-1394) döneminde gerçekleşti. Vahdet-i vücud'un önde gelen âlimi Şeyh Abdülcelil ve Maharaja Bakoy Ahmed bu iki akımın entegrasyonunda önemli rol oynadı.⁵⁰

Hikayat Raja Raja Pasai (Pasai Kralları'nın Hikâyesi) ve *Sejarah Melayu* (Malay Tarihi) gibi mahalli kaynaklarda, Pasai'deki eğitim kurumlarının yanı sıra, âlimlerin rolü konusunda bazı ipuçları bulmak mümkündür. Bu kaynakların en eski nüshaları XVI. yüzyıla ait olduğu kabul ediliyor. Ayrıca, öğretim dili Arapça ve Farsça'ydı.⁵¹ Ayrıca, Pasai'de yaşayan ve İslâm toplumunun gelişmesinde önemli katkıları olan âlimlerin önemli bir bölümünün İran, Hindistan ve Ortadoğu kökenli olduğu görülür. Bu âlimlerin Samudra-Pasai toplumsal yaşamı ve özellikle de dini eğitim kurumlarındaki varlıkları, buranın Sultan Melikü'z-zâhir'in tahtta bulunduğu XIV. yüzyılda Güneydoğu Asya'nın İslâm eğitim merkezi olmasını sağladı. XX. yüzyılın Güneydoğu Asya uzmanlarından D. G. Hall, Pasai'yi Güneydoğu Asya'da İslâm dininin o dönemki merkezi kabul etmekle bu gerçeğe vurgu yapar. Pasai'nin dini açıdan önemini ortaya koyması hasebiyle Hall'ın şu cümlesi önemlidir: "Güneydoğu Asya'da yeni dinin, yani İslâm'ın önemli bir merkezidir."⁵²

Samudralı sultanların desteği, âlimlerin ve yetiştirdikleri öğrencilerin sayesinde, İslâmiyet, sadece Sumatra Adası'na değil, zamanla Malaka ve Cava'ya yapılan seyahatler vesilesiyle Endonezya Takımadaları ve Güneydoğu Asya'nın diğer bölgelerine de ulaştırıldı. Bu çerçevede, Samudra-Pasai'den başlatılabilecek İslâmiyet'in yayılma serüvenini kronolojik olarak Malaka, Kedah, Brunei, Perak, Pattani, Trengganu, Barus, Banten, Ternate, Güney Filipinler'i izledi.

Pasaili âlimler, zamanla bölgede kurulan irili ufaklı İslâm sultanlıklarına danışmanlık yapmakla ün kazandılar. Meselâ, Malaka Yarımadası'nın önemli liman şehirlerinden Malaka, dinî ve ahlâkî konularda en büyük desteği Pasai'den alıyordu.⁵³ *Sejarah Melayu*'da, Pasai'deki din âlimlerinin niteliğine vurgu yapılarak, Malaka Sultanı Mahmud Şah tarafından birtakım dinî problemlere cevap bulunması amacıyla Pasai'ye elçiler gönderildiği belirtilir.⁵⁴

⁵⁰ Ali Hasjmy, *Ruba'i Hamzah Fansuri: Karya Sastra Sufi Abad XVII*, Kuala Lumpur 1976, s. 1.

⁵¹ Ahmed Daudy, *Syeikh Nuruddin Ar-Raniry: Sejarah Hidup, Karya dan Pemikiran*, Diterbitkan Oleh Pusat Penelitian dan Pengkajian Kebudayaan Islam (P3KI), IAIN Ar-Raniry, Banda Aceh 2006, s. 28.

⁵² D. G. E. Hall, *A History of South-East Asia*, London 1976, s. 206.

⁵³ P. E. De Josselin de Jong, *Unity in Diversity: Indonesia as a Field of Anthropological Study*, Dordrecht-Holland 1984, s. 52.

⁵⁴ Denys Lombard, *Kerajaan Aceh Zaman Sultan Iskandar Muda (1607-1636)*, Çev.: Winarsih Arifin, KPG (Kepustakaan Populer Gramedia) Forum, Jakarta 2007, s. 223; Luthfi Auni, *The*

Cava'nın İslâmlaşmasında önemli rol oynayan ve *Wali Songo* adıyla meşhur dokuz âlimden biri olan ve Gunung Jati adıyla meşhur Mevlâna İshak (Nureddin İbrahim Mevlânâ İsrâfil veya Nurullah), Pasailidir. Mevlânâ İshak, Pasai sultanı tarafından İslâm'ı tebliğ etmek amacıyla Cava Adası'nın doğusundaki Balambangan'a gönderildi. Bu tarihî vaka, aynı zamanda, *Sunan Gunung Jati* adında bir Cava hikâyesine de konu olmuştur. Söz konusu bu hikâyede, Cava'nın İslâmlaşmasında rol oynayan Pasaili âlimden bahsedilir. Ayrıca, Mevlânâ İshak'ın torunu ve aynı zamanda, "*Wali Songo*"lardan biri olarak da bilinen Raden Ömer Said (Sunan Muria) de İslâm'ın Cava'da yayılmasında rol oynamıştır.⁵⁵

Zamanla siyasî ve ekonomik olarak Pasai yerini Malaka Yarımadası'nın önemli liman şehri Malaka'ya kaptırmış olsa da, Pasai'nin İslâm dini öğretimi ve yayılması konusundaki önemi devam etti.⁵⁶ Patani'de İslâm'ın yayılmasında Şeyh Said adındaki Pasaili âlimin rolü yadsınamaz. Şeyh Said, bir rivayete göre, önemli bir hastalığa tutulan Patani kralına yardım etmek üzere Patani'ye gider. Şeyh Said, krala, düçar kaldığı hastalığı tedaviye yardımcı olacağını, ancak iyileşmesi halinde müslüman olmasını şart koşar. Yapılan tedavi neticesinde bir süre sonra yeniden sağlığına kavuşan kral, İslâm'ı benimser.⁵⁷

Açe Dârü's-selâm Sultanlığı (1511-1903)

Açe, her dönemde Arap Yarımadası, İran, Hindistan gibi İslâm coğrafyasının çeşitli yerlerinden âlimlerin uğrak yeri oldu. İslâm'ın bölgeye gelişi, bölgenin önemli bir ekonomik ve siyasî merkezi olmaya başlamasıyla paralellik arz eder.

Güneydoğu Asya'nın İslâm dünyasının merkeziyle ilişkileri, 1450-1680 yılları arasında gerçekleştirilen ve zirve noktasına ulaştığı "ticaret çağı"nda da görülür.

Decline of the Islamic Empire in Aceh (1641-1699), Institute of Islamic Studies McGill University, Montreal 1993, s. 15; Andi M. Faisal Bakti, *Islam and Nation Formation in Indonesia*, s. 16. (Söz konusu sultanın adı *Sejarah Melayu*'da ve Sultan Mansur Şah olarak zikredilir. bk. A. Samad Ahmad, *Sulalatus Salatin (Sejarah Melayu)*, Dewan Bahasa dan Pustaka Kementerian Pelajaran Malaysia, Kuala Lumpur 1986, s. 158-9).

⁵⁵ Barlian AW, S. A. Murtadha Sasra, (ed.), *Aceh Utara -From Samudera Pasai Kingdom to Industrialization Era*, Dinas Informasi dan Komunikasi, Lhokseumawe 2002, s. 4, 17; Andi M. Faisal Bakti, *Islam And Nation Formation In Indonesia*, s. 16; D. G. E. Hall, *A History of South-East Asia*, London 1976, s. 277.

⁵⁶ Syed Nakip el-Attas, *A General Theory of The Islamization of the Malay Indonesian Archipelago*, Dewan Bahasa Dan Pustaka, Kuala Lumpur 1969, s. 7, 12-3; Amirul Hadi, *Islam and State in Sumatra*, s. 17; Andi M. Faisal Bakti, *Islam And Nation Formation In Indonesia*, s. 16; T. İbrahim Alfian, Wadjah Rakjat Atjeh Dalam Lintasan Sedjarah", *Seminar Kebudayaan Dalam Rangka Pekan Kebudayaan Atjeh Ke-II*, (The Second Atjeh Cultural Festival, 20 August-2 September 1972) Dan Dies Natalis Ke XI Universitas Sjah Kuala, Panitia Pusat Pekan Kebudayaan Atjeh Ke-II, Banda Aceh 1972, s. 3-4.

⁵⁷ Uka Tjandrasasmita, *Aceh Damal Retrospeksi dan Refleksi Budaza Nusantara*, Jakarta 1988, s. 75; Andi M. Faisal Bakti, *Islam And Nation Formation In Indonesia*, s. 16.

Ortadoğu ile gerçekleştirilen ve zamanla yoğunluk kazanan ticari faaliyetler, aynı zamanda, İslâm'ın köklü bir şekilde yerleşmesine de vesile oldu. Açeli ilim çevreleri, bilgi ve tecrübelerini artırmak amacıyla kutsal topraklarda giderek daha uzun yıllar kalmaya başladılar. Ayrıca, başta Arabistan, Yemen, Hadramut olmak üzere İslâm dünyasının çeşitli merkezlerinden âlimler Açe'ye giderek dini eğitim kurumlarında dersler vermek ve kitaplar kaleme almak suretiyle Açe'de İslâmiyet'in gelişmesinde önemli rol oynadılar. Açeli yerli âlimler de, çeşitli ilim merkezlerinde eğitim görmek maksadıyla yaşamlarının bir bölümünü Arabistan'da geçirdiler.⁵⁸

Özellikle, Açe Darü's-selâm Sultanlığı'nın siyasi, ekonomik, askeri alanlarda gelişme gösterdiği, tıpkı Samudra-Pasai Sultanlığı'nda olduğu gibi, XVI. yüzyılın ikinci yarısı ile XVII. yüzyılın ilk yarısında İslâmî eğitim kurumlarının ve İslâm medeniyetinin Güneydoğu Asya kuşağında çeşitli âlimlerin İslâm toplumunun şekillenmesinde rol oynadıkları görülür.⁵⁹ Bu yüzyıllarda Açe'ye gelen âlimler ile Açeli yerli âlimler, Malay dünyası ve Güneydoğu Asya'yı saran bir entellektüalizm ortamı hazırlamışlardır.

İslâm dünyasının merkezinden ve önde gelen ilim bölgelerinden gelen âlimler, bölgenin İslâmlaşma sürecine katkılarının yanı sıra, mantık, retorik, fıkıh ve tasavvuf gibi konularda ortaya koydukları çalışmalar ile Açe'de İslâm medeniyetinin bir örneğini sergilediler.⁶⁰ Bu süreçte sufizmin önemli bir gelişme kaydettiği ve Endonezya Takımadaları'na Açe'den yayıldığı görülür. Öyle ki, sufi öğretisinin Takımadalar'daki tüm önemli temsilcileri Açe'de bir süre kalarak öğrenim gördüler. XVI. ve XVII. yüzyıllar boyunca Açe'de, panteist düşüncesinden etkilenmiş bir sufi anlayışının hâkim olduğu görülür. Bu sufi anlayışında "varlığın birliği" ilkesi ön plana çıkar. 'Ayna ve yansıması' analojisinden ilhamla Yaratıcı'nın ayna, evrenin ise onun bir yansıması olduğu düşüncesi savunularak Yaratıcı ile sufi arasındaki ilişki 'vecd' kelimesiyle ifade edilir. Aynı zamanda, entellektüel düşüncenin bir ürünü olan bu gelişmenin, Açe'de somutlaşmış ifadesini kimi mimari eserlerde görmek mümkün. Bu bağlamda, Moğol mimarisinin örnek alınmasıyla Açe bahçe ve sarayları örnek verilebilir.⁶¹

XVI. yüzyıl ortalarından itibaren Batı Sumatra'daki Minangkabau bölgesinin İslâmiyet'le tanışması Açeli âlimler sayesinde olmuştur.⁶² Bunlar arasında en

⁵⁸ Peter G.Riddell, "Schools of Islamic Thought in Southeast Asia", www.islamsymposium.cityu.edu.hk/abstract/04Riddell.pdf, 2001, s. 3.

⁵⁹ Zamakhsyari Dhofier, "History of Islamic Studies in Indonesia", *Ihyâ'ulûmi'd-dîn*, Internacional Journal, I/1 (1999), s. 7.

⁶⁰ Amirul Hadi, *Islam and State in Sumatra*, s. 147-8.

⁶¹ Barbara Leigh, *Tangan-Tangan Trampil -Seni Kerajinan Aceh (Hands of Time -The Crafts of Aceh)* -, Penerbit Djambatan, Jakarta 1989, s. 5.

⁶² B. Schrieke, *Indonesian Sociological Studies*, Part One, W. Van Hoeve Ltd – The Hague, Bandung 1955, s. 52.

önemlileri ve Açe tarihine damgasını vurmuş olanları şu şekilde sıralamak mümkündür: XVI. yüzyılda, Osmanlı döneminde Suriye'den gelen Teungku Di Bitai adıyla meşhur Selahaddin; Abdurrauf es-Singkilî'nin öğrencileri ve halifeleri olan Davud Rumi,⁶³ Yusuf el-Makassari, Şeyh Burhaneddin sayılabilir. 1627 yılında Bağdat'tan yedi kişilik bir tebliğ ekibiyle Açe'ye gelen el-Firuz el-Bağdadi'yi de eklemek gerekir.⁶⁴

İskender Muda (1607-1636) döneminde, sultanla âlim arasındaki ilişkiye örnek Tenku Capakeh adındaki âlimdir. Tenku Capakeh, XVII. yüzyıl başlarında Malem Dagang adında bir seyyahla birlikte Medine'den Açe'ye gelerek, Kuzey Açe'de Meurudu olarak bilinen kasabaya yerleşti. Bu ikili Meurudu'ya bağlı Kampung Glee Raweue'de yaşamaya başladı. Sultan İskender Muda'nın, 1612 yılındaki Pahang'a saldırı hazırlıkları sırasında Meurudeu'da bulunan Malem Dagang ve Tenku Capakeh adındaki âlimleri komutan olarak atamıştır. Bu savaşı Açe tarafı kazandı ve Pahang sultanının kızı Putri Açe'ye getirildi. Malem Dagang bu savaşın ardından Pidie'ye döndü ve ölüm tarihi olan 1650 yılına değin Meunasah Kumbang'da yaşadı.⁶⁵

Ayrıca, el-Attas'ın üzerinde durduğu üzere,⁶⁶ farklı dönemlerde Takimadalar'da İslâm'ın tasavvuf temelli yayıldığı görüşünü desteklemesi bakımından da, XVIII. yüzyıl gibi görece geç bir dönem kabul edilebilecek bazı âlimlerin çeşitli sufi ekolleri bölgenin belli başlı merkezlerine taşıdıkları görülür. Bu çerçevede Makassar ve Banten'de Yusuf el-Makassari⁶⁷ Palembang'da Abdüssamed el-Palembanî; Kalimantan'da Muhammed Nefis el-Bancarî'nin adını zikretmekte fayda var.⁶⁸

Makassarlı Şeyh Yusuf hakkında şunları da söylememiz gerekir. Şeyh Yusuf,

⁶³ Baba Davud'la ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Mehmet Özay, "Açe'de Bir Türk Âlimi: Baba Davud", *MÜİFD*, sy. 33 (İstanbul 2007/2), s. 169-186.

⁶⁴ Ebu Firuys el-Bağdadi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Mehmet Özay, "Güneydoğu Asya'nın İslâm Kültür ve Medeniyetine Katkısı Bağlamında Açe'de Bir Osmanlı Tekkesi: Dayah Tanoh Abee", *MÜİFD*, sy. 30 (İstanbul 2006/1), s. 191-213.

⁶⁵ Bu bilgi Pidie'deki Meunasah Kumbang'da bulunan mezar taşı kitabesinden alınmıştır.

⁶⁶ Syed Nakip el-Attas, *A General Theory of The Islamization of the Malay Indonesian Archipelago*, Dewan Bahasa dan Pustaka, Kuala Lumpur 1969, s. 5.

⁶⁷ Tam adı al-Syekh Al-Hajj Yusuf Abu Mahasin Hadiyatullah Taj Al-Khalwati Al-Makassari Al-Bantani. Tasavvuf eğitimine daha gençlik yıllarında başlayan Yusuf Makassari, o dönemde Açe'den Makassar'a giden ve orada bir eğitim merkezi açan Celaleddin Aydid adlı bir Açeli âlim ile Arap kökenli Seyyid Ba'Alwi İbni Abdullah el-Allamah el-Thahari'den aldı. Medine'de bulunduğu sırada, Abdurrauf es-Singkilî ile tanıştı ve birlikte Ahmet Kuşaşi, İbrahim el-Kuranî ve Hasan el-Acemî'den dersler aldı. (bk. Mastuki; M. Ishom el-Saha, (ed.), *Intellectualisme Pesantren: Potret Tokoh dan Cakrawala Pemikiran di Era Pertumbuhan Pesantren*, Cakarta 2003, s. 151, 153, 154.)

⁶⁸ Akbarizan, "Development of Sufism in Nusantara (Study of Personages and Products of Sufi Ulama in 17th Century)", *Nusantara Journal-Institute for Southeast Asian Islamic Studies -ISAIS*, VII/1 (2005), s. 77.

bir süre yaşadığı Açe'de dönemin önde gelen ilim çevreleri arasında bulundu. Bu yıllarda Açe'de bulunduğu dönemde Kadiriyye tarikatına intisap etti. Daha sonra memleketi Sulavesi Adası'nın güneyindeki Makassar'a dönerek, orada Kadiriyye tarikatını yaymaya başladı.⁶⁹

XVIII. yüzyılın ilk yarısında dikkat çeken, ancak haklarında pek fazla bilgiye ulaşamadığımız âlimler arasında adını yukarıda da zikrettiğimiz Şeyh Burhaneddin'in yanı sıra, Şeyh Celaleddin, Şeyh Celaleddin Tursani, Şeyh Muhammed Zain, Şeyh Abdullah'ı sayabiliriz.⁷⁰

XVIII. yüzyılın adından söz ettiren âlimlerinden biri de Yemen, Hadramut'tan geldiği bilinen Teungku Di Anjong adıyla meşhur Seyyid Ebubekir bin Hüseyin bil-Faqih'dir (ö. 1782). Teungku di Anjong adıyla meşhur, Seyyid Ebubekir bin Hüseyin bil-Faqih, İslâm tebliği faaliyetlerinde bulunmak üzere Açe'ye geldi. Bugün Kampung Peulanggahan adı verilen mevkide bir cami ve zaviye inşa etti. Sarayla da önemli ilişkiler kuran Ebubekir bil-Faqih 1782 tarihinde (Hicri, 14 Ramazan 1100) vefat etti.⁷¹

Sonuç

Malay ırkının varoluşunun şekillenmesinde ve Güneydoğu Asya'da birlik tesis edilmesinde İslâmiyet'in önemli bir yeri vardır. Bölgeyi ziyaret eden âlimler ve sufler sayesinde bölge krallarının barışçıl bir şekilde müslümanlaştırılması ile İslâmiyet başlangıçta sahil şeridi ardından iç bölgelere doğru nüfuz etmeye başladı. Diğer İslâm coğrafyalarından gelen âlimlerle ilgili yeterli kaynak olmaması İslâmlaşma sürecinin gerektiği şekilde anlaşılması önünde bir engel teşkil eder.

Bununla birlikte, yerli kaynaklar ve mezar taşları bu süreci aydınlatmaya yardımcı olacak malzemeler olarak dikkat çeker. Bu çerçevede, yazılı kaynakların eksikliği karşısında, İslâmiyet'in bölgedeki varlığı konusunda bulunduğu mezar taşları gibi otantik materyallerin önemli bir rol oynadığını söylemek mümkündür.⁷² Çeşitli nedenlerden ötürü, bölgede arkeolojik araştırmalar yeterli olma-

⁶⁹ Sri Mulyati, "Sufism in Indonesia: An Analysis of Nawawi al-Banteni's Salalim al-Fudala", Master Tezi, Institute of Islamic Studies, McGill University, Montreal, Canada 1992, s. 20.

⁷⁰ Ali Hasjmy, "Banda Aceh Darussalam Pusat Kegiatan Ilmu dan Kebudayaan", Seminar Sejarah Masuk Dan Berkembangnya Islam di Aceh dan Nusantara, di Aceh Timur Tanggal 25-30 September 1980, Aceh, s. 13-4.

⁷¹ K. F. H. Van Langen, *Susunan Pemerintahan Aceh Semasa Kesultanan*, Çev.: Aboe Bakar, 4. Baskı, Pusat Dokumentasi dan Dokumen Informasi Aceh, Banda Açe, 2002, s. 76; Not: Türbesi Banda Açe şehri, Peulanggahan semtinde bulunan Ebubekir bin Huseyin bil-Faqih'in ölüm yıldönümü münasebetiyle 14 Eylül 2008 (14 Ramazan 1428) tarihinde düzenlenen törende yapılan konuşmalardan ve hazırlanan broşürlerden.

⁷² Ayrıntılı bilgi için bk. Daniel Perret, "Batu Aceh: Empat Negara Asia Tenggara, Satu Kesenian", *25 Tahun Kerjasama Pusat Penelitian Arkeologi dan École française d'Extrême Orient*, (ed.), École française d'Extrême Orient, Cakarta 2002, s. 191-215.

makla birlikte, yakın zamana kadar Kuzey Açe'de Lhokseumawe şehri sınırları içinde yer alan Samudra-Pasai'deki mezar taşları üzerinde yapılan çalışmalar, burasının ilk İslâm Sultanlığı olduğu gerçeğini ortaya koyuyordu. Ancak günümüz Açeli akademisyenlerden Huseyni İbrahim'in bugün Açe Eyaleti'nin başkenti Banda Açe merkezinde bulunan Gampung Pande'de yapmış olduğu incelemeler buradaki mezar taşlarının Samudra-Pasai'dekilerden çok daha önceki döneme tarihlendiğini ortaya koymaktadır.⁷³ Arkeoloji alanındaki bu gelişmeler, İslâm'ın bölgeye gelişi konusunda yeni tezlerin ortaya atılması kadar, İslâmlaşma sürecinde rol alan âlimlerin varlığı konusunda da yeni bilgileri gündeme getirecektir.

⁷³ Banda Açe, Şah Kuala Üniversitesi Tarih Bölümü Öğretim Görevlisi 'Huseyni İbrahim' ile 8 Kasım 2008 tarihinde yaptığımız görüşmeden. Huseyni İbrahim, aynı zamanda, bu konu ile ilgili olarak geçen yıl ortalarında Cohor'da gerçekleştirilen uluslararası sempozyumda Gampung Pande ile ilgili bulgular hakkında bir tebliğ sunmuştur.